

УДК 340.12(075.8)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.7>

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВОВОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Кравчук С.Й.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

Хмельницького національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2224-8803>

e-mail: St_kravchuk@ukr.net

Кравчук С.Й. Взаємодія правової і політичної систем в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення.

В статті досліджуються основні аспекти взаємодії правової й політичної систем по створенню умов для стабільного розвитку держави, зміцнення та підтримання правопорядку.

Ефективність політичної системи забезпечується узгодженістю дій усіх складових цієї системи, що, в свою чергу, досягається за допомогою правових засобів. Правова система, втілюючи нормативну основу, впливає на суспільні відносини та забезпечує їх стабільність; а політична система, в свою чергу, пов'язана з особливою сферою діяльності людей – політикою, що відображає сферу взаємовідносин між класами, соціальними групами, колективами, громадянами з приводу державної влади.

Формування сучасної правової системи України у відповідності з міжнародними, зокрема з європейськими правовими стандартами є процесом складним та багатфункціональним, а тому потребує глибокого наукового аналізу правової дійсності та вироблення концептуальних засад її функціонування та розвитку.

Нинішній період розвитку української правової системи (яка за своїм генезисом та юридичними ознаками є правовою системою романо-германського типу) пов'язаний як з вдосконаленням основних ознак континентального права, так і з формуванням ефективних способів зближення її з європейськими міжнародними правовими системами.

В ситуації, що склалась, актуалізується необхідність створення єдиного правового простору, в межах якого можна було б швидше досягти ефективної співпраці між державами, які мають різні як економічні, так і правові системи.

Розглянувши існуючі правові системи, ми вже можемо зробити висновок, що Україна, безперечно, належить до родини континентальної правової системи. Проте в нашій державі система приватного права, наприклад, розвинута вкрай недостатньо. Тривалий час головну увагу приділяли в основному розвитку публічного права. Ймовірно, що саме з цим пов'язані великі труднощі впровадження в нашій державі соціально орієнтованої ринкової економіки та підприємництва. Низька правосвідомість населення України в галузі приватного права також стоїть на заваді інтеграції нашої держави до світового економічного простору.

Ключові слова: Правова система, політична система, суспільство, держава, органи влади.

Kravchuk S.Y. Interaction of legal and political systems in Ukraine: problems and ways to solve them.

The article examines the main aspects of the interaction of legal and political systems to create conditions for the stable development of the state, strengthening and maintenance of law and order.

The effectiveness of the political system is ensured by the coherence of the actions of all components of the system, which, in turn, is achieved with the help of legal means. The legal system, embodying the normative basis, affects social relations and ensures their stability; and the political system, in turn, is connected with a special sphere of people's activity - politics, which reflects the sphere of relations between classes, social groups, collectives, and citizens regarding state power.

The formation of the modern legal system of Ukraine in accordance with international, in particular with European legal standards is a complex and multifunctional process, and therefore requires a deep scientific analysis of the legal reality and the development of conceptual foundations of its functioning and development.

The current period of development of the Ukrainian legal system (which in its genesis and legal features is similar to the legal system of the Romano-Germanic type) is connected both with the improvement of the main features of continental law and with the formation of effective ways of bringing it closer to European international legal systems.

In the current situation, the need to create a single legal space, within which it would be possible to quickly achieve effective cooperation between states that have different economic and legal systems, is becoming urgent.

Having considered the existing legal systems, we can already conclude that Ukraine undoubtedly belongs to the family of the continental legal system. However, in our country, private law, for example, is extremely underdeveloped. For a long time, the main attention was paid mainly to the development of public law. It is likely that the great difficulties of implementing a socially oriented market economy and entrepreneurship in our country are connected with this. The low legal awareness of the population of Ukraine in the field of private law also stands in the way of the integration of our state into the world economic space.

Key words: Legal system, political system, society, state, authorities.

Постановка проблеми. Процес побудови демократичної, соціально-правової держави в Україні вимагає докорінної трансформації як в правовій, так і політичній системах, зокрема, здійснення правової реформи. Держава має сформувати свою національну правову систему. Історично склалося так, що у кожній країні діють свої правові звичаї, традиції, законодавство, юрисдикційні органи, сформувалися особливості правового менталітету, правової культури, що й об'єднується загальним поняттям «правова система». У будь-якій державі правова система, будучи невід'ємним елементом правової культури, детермінована історичними і географічними чинниками, є частина соціальної системи держави. Становлення України як правової, соціальної держави вимагає подальшого реформування чинного законодавства, запровадження європейських стандартів нормотворення та нормозастосування.

Стан опрацювання цієї проблеми. Незважаючи на те, що питанням впливу правової системи на політичну в юридичній літературі було присвячено достатньо уваги, окремі проблеми так і залишились спірними, інші – недостатньо дослідженими. Значний внесок на сьогодні у вирішення проблеми взаємовідносин права і політики зробили в своїх працях вчені Батанова Н.М., Гільбург А.М., Гринюк Р.Ф., Панчишин А.В., Француз А.Й., Явір В.А та інші науковці. Разом з тим, проблемні аспекти їх взаємодії, в тому числі в умовах війни, залишається актуальною для стабільності держави.

Метою статті є визначення проблем у взаємодії в Україні правової і політичної систем та визначення шляхів для їх вирішення, що сприятиме стабільному розвитку держави.

Вклад основного матеріалу. З огляду на останні прийняті парламентом Євросоюзу рішення щодо переговорів про вступ Україні до цього європейського об'єднання, ми можемо говорити про подальше формування тісної взаємодії правової та політичної систем. Правова система виступає засобом зміцнення й охорони політичної системи [1]. Зв'язки між ними є основою діяльності держави, органів місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій. Правова система – це інструмент, за допомогою якого держава та інші соціальні інституції виконують певні завдання та здійснюють свою політику. Сама категорія «політична система» є відносно новою. Як і багато інших, поняття «політична система» запозичено з соціології. Фундаментальні ідеї щодо політичної системи були сформульовані у вітчизняній юридичній теорії в кінці 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. Недавність цього поняття проявляється у відсутності загальновизнаного підходу до його трактування та визначення самого поняття політичної системи. Найбільш поширеним уявленням про неї є визначення її інструментом та механізмом примусу влади. Отже, на політичну систему так чи інакше переноситься поняття держави. Дійсно, історично першим інститутом політичної системи була держава [10, с. 141].

В подібній ситуації знаходиться й поняття «правова система». У вітчизняній юридичній науці воно почало активно використовуватися у 80-х роках ХХ ст., хоча зарубіжні дослідники давно

і активно оперують іцим поняттям. Категорія правова система дає можливість аналізувати й оцінювати всю правову реальність в іцілому. В юридичній літературі запропоновано визначення правової системи як сукупності внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює необхідний нормативно-організуючий вплив на суспільні відносини: закріплення, регулювання, охорона, захист [6, с. 82].

В науці існує достатня кількість визначень поняття політичної системи. Але всі вони зводяться до того, що політичну систему можна розглядати як «інтегровану сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, управління справами суспільства, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними групами, націями, державами, що забезпечує стабільність суспільства, певний соціальний порядок» [2, с. 29].

Правова система, втілюючи нормативну основу, впливає на суспільні відносини та забезпечує їх стабільність; а політична система, в свою чергу, пов'язана з особливою сферою діяльності людей – політикою, що відображає сферу взаємовідносин між класами, соціальними групами, колективами, громадянами з приводу державної влади.

Право і політика, як тісно взаємозв'язані й взаємозумовлені феномени, можуть виступати і як союзники, і як непримиренні супротивники. Досить часто переважає політика, водночас відбувається «юридизація» політичної боротьби, коли протидіючі сили апелюють до права, закону, як іще ми бачимо в Україні з проблемою імплементації результатів Всеукраїнського референдуму 2000 року, здійснення політичної реформи тощо [4, с. 128].

Функціонування як політичної, так і правової систем в кінці кінців визначається громадянами держави. Адже вони формують політичну систему й приймають участь в реалізації її можливостей, вони ж складають й те громадянське суспільство, на яке здійснює вплив іця політична система [5, с. 13].

Політична система являє собою універсальну керівну систему державно-організованого суспільства, компоненти якої пов'язані політичними відносинами і яка, у кінцевому результаті, регулює виробництво та розподіляє соціальні блага. Правова ж система виступає як засіб зміцнення й охорони політичної системи, тому зв'язки між ними є основою діяльності держави, органів місцевого самоврядування, політичних партій і громадських організацій.

Вона є ефективним інструментом, за допомогою якого держава та інші соціальні інституції виконують поставлені перед ними завдання та здійснюють свою політику. Без видання законів неможлива реалізація будь-якої функції держави, бо в них визначаються іцілі, завдання, засоби й шляхи їх виконання, передбачається результат, якого необхідно досягнути державі і суспільству. В результаті іцього політична діяльність держави набуває правового характеру. Але для того, щоб політика, яка використовує правову систему як інструмент соціальних перетворень, була ефективною і успішною, необхідно відповідну частину політичних зусиль спрямувати на саму правову систему. Іце саме і є правова політика, що охоплює діяльність різних соціальних інституцій щодо удосконалення правової системи [3, с. 30].

Взаємодія правової й політичної системи забезпечує політичну стабільність в державі. Також за допомогою політико-правових засобів вони створюють умови для розвитку, зміцнення та підтримання правопорядку.

Ефективність політичної системи забезпечується узгодженістю дій усіх складових іцієї системи, що, в свою чергу, досягається за допомогою правових засобів. Правова система забезпечує стабільний та динамічний розвиток політичної системи, політичного устрою, що має конституційне закріплення механізму дії політичної системи: поділ влади, політичний плюралізм, статус партій, виборче право тощо. Вона має слідкувати за повною реалізацією й захистом прав та свобод людини й громадянина; тим самим здійснює оптимальну єдність політичної й правової культури суспільства та його членів. Політична воля народу, права, принцип свободи і справедливості, що здійснюються соціальними групами, партіями, націями, класами, індивідами мають своє вираження в законодавчих актах і як наслідок, процес їх реалізації відповідно набуває політичного характеру. При іцьому право виступає засобом легітимізації політичних реалій і діяльності органів державної влади [11, с. 37].

В Україні політична система повинна опосередковувати інтереси людей, які стають правовими тільки тією мірою, якою вони закріплені в системі нормативно-правових актів, що охороняються державою. За допомогою законодавства правова система забезпечує зв'язок між суспільством і його політичною системою, акумулює волю суспільства, всіх його політичних сил, інтегрує

суспільство, сприяє закріпленню інститутів політичної системи в Конституції України та інших законодавчих актах, встановлює правові форми організації, функціонування і зміни державної влади, способи і методи реалізації політичних відносин. І, навпаки, політичні інститути і процеси у своїй сукупності створюють необхідні умови для функціонування правової системи, правотворчої й правореалізаційної діяльності в державі [9, с. 12].

На даний час в нашій державі провідною тенденцією функціонування й розвитку політичної системи є помітна політизація права. Чимало правових і політичних норм тісно переплелися, особливо в сфері владно-державної діяльності. Така тісна взаємозумовленість пов'язана не лише з об'єктивним процесом політико-правового розвитку, а й з новими тенденціями розуміння права, подоланням нормативістського й позитивістського підходів [2, с. 29].

З огляду на сьогодишню воєнну ситуацію в Україні, велику роль у подоланні політичної нестабільності відіграють політичні інститути й вся правова система. Населення сподівається, що їх обранці до органів влади задовольнять вимоги не лише держави, але й суспільства, реалізують свої передвиборні обіцянки. Ефективність політичної системи не в останню чергу забезпечується узгодженістю дій усіх складових цієї системи, що досягається за допомогою правових засобів.

Розвиток політики та права в Україні в сьогодишніх умовах воєнного стану залежить від проведення реформ всієї політичної системи. Науковці виділяють основні напрямки трансформації політичної системи:

- по-перше, перехід від президентсько-парламентської до парламентської республіки;
- по-друге, зміна повноважень та механізму створення уряду;
- по-третє, створення двопалатного парламенту;
- по-четверте, виборність голів місцевих держадміністрацій; запровадження пропорційного виборчого законодавства; здійснення конституційної реформи тощо.

На сьогодні залишається актуальним питання реформування виборчого законодавства, адже якщо Україна в ході здійснення політичної реформи ставить за мету побудову парламентської республіки, то вдосконалення виборчої системи парламентських виборів є неминучим [11, с. 38].

Суспільному розвитку України притаманна така особливість, як одночасне зростання як ролі права, так і ролі політики. Разом з цим обидва інститути переживають, як і все суспільство, кризу. Криза права виявляється у тоталітарному правовому нігілізмі як на буденному, так і на державному рівні, у неповазі до закону тощо.

Для вирішення цієї проблеми в Україні відбуваються трансформаційні зміни, головне місце в яких займає право, яке функціонує у вигляді цілісної правової системи. Реалізація державного суверенітету, формування засад правової державності та поваги до прав і свобод людини – все це стає можливим лише за умови розвиненої правової системи.

Стратегічний напрям розвитку сучасної української держави – приєднання до Європейського Союзу – зумовлює необхідність проведення реформаторських та інтеграційних заходів у правовій системі, які мають забезпечити ефективні механізми соціального розвитку.

Правова система України за формальними ознаками тяжіє до романо-германської правової сім'ї, а отже, головним орієнтиром для неї є верховенство права. Його мета – запровадження такого правопорядку, який не допускає свавілля органів державної влади та їх посадових осіб, створює спеціальні правові механізми, завдяки яким суспільство може контролювати діяльність держави. Приналежність до романо-германської правової сім'ї зумовлена наявністю традиційних для романо-германського права рис. Вітчизняна правова система характеризується провідним місцем нормативно-правових актів у системі джерел права. У країнах романо-германського права, в тому числі в Україні, правові норми мають абстрактний і загальний характер. Загальний характер вказує на те, що норми права адресовані невизначеному колу осіб, а абстрактність означає, що вони регулюють не конкретні відносини, а передбачають загальні обставини. Норма права встановлює алгоритм для невизначеної кількості випадків, зокрема, описує абстрактно які правові наслідки настають за тих чи інших фактичних обставин. Тому важливою проблемою розвитку правової системи є пошук оптимального ступеня узагальненості правових норм. Норми права не мають бути занадто загальними, оскільки тоді вони перестають бути ефективним керівництвом для практики. Водночас вони не мають бути надмірно деталізованими, оскільки призначені регулювати певний тип суспільних відносин, а не застосовуватися до конкретної ситуації.

Оскільки Україна вибрала євроінтеграційний вектор розвитку, тому національне право зближується з європейським. Пріоритетними напрямками співробітництва України з ЄС у цій

сфері залишаються: реформування чинного і розробка та імплементація нового законодавства відповідно до стандартів Ради Європи на основі принципів верховенства права та прав людини; розбудова толерантного, демократичного суспільства, яке базується на європейських стандартах, зокрема, стосовно соціальних прав та прав національних меншин, рівних прав жінок та чоловіків, захисту прав дітей; об'єднання зусиль для посилення ефективності протидії корупції та відмиванню коштів, боротьби з тероризму; залучення Ради Європи у взаємодії з Європейським Союзом до вирішення таких актуальних питань, як забезпечення свободи пересування, боротьба проти торгівлі людьми та ін.

На національну правову систему суттєво впливає діяльність Європейського суду з прав людини. Прецеденти ЄСПЛ є обов'язковими лише для самого Суду, але й для всіх країн-учасниць Конвенції, в тому числі і для України [7]. Так, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» зобов'язує суди України застосовувати практику ЄСПЛ як джерело права [6]. В Україні суди загальної юрисдикції найчастіше звертаються до положень Конвенції і практики ЄСПЛ в разі наявності прогалин у національному законодавстві, невідповідності законодавства України положенням Конвенції та рішенням Суду, використання у судовій практиці таких принципів, як верховенство права, справедливість тощо. Конституційний Суд України для обґрунтування власних правових позицій використовує відсильний, казуїстичний або казуїстично-змістовний способи застосування практики Європейського Суду з прав людини.

Сьогодні практично не існує у світі країн, які б при вирішенні своїх політичних, економічних та інших проблем не вступали у відповідні відносини з іншими країнами світу та міжнародними організаціями. На фоні тенденції формування єдиного економічного простору спостерігається розширення міждержавного співробітництва. Проте цьому процесу заважає існуюча різноманітність правових систем, їх нездатність швидкої адаптації з міжнародно-правовими нормами.

Висновки. Незважаючи на це, вже з перших кроків здійснення самостійної зовнішньої політики Україна, усвідомлюючи свій історичний, геополітичний та культурний зв'язок з Європою, розпочала реалізацію стратегічного курсу, спрямованого на поступове входження до політико-економічного та гуманітарно-правового європейського простору. В рамках реалізації цієї мети наша держава набула повноправного членства в різних впливових європейських організаціях, поступово реалізує свій намір вступу до Європейського Союзу. Як відомо, головними передумовами вступу та перебування України у більшості з названих організацій є визнання нашою державою принципу верховенства права, забезпечення прав та основних свобод людини. Цьому сприяє ефективність взаємодії правової і політичної системи. Правова система, втілюючи нормативну основу, впливає на суспільні відносини та забезпечує їх стабільність; а політична система, в свою чергу, пов'язана з особливою сферою діяльності людей – політикою, що відображає сферу взаємовідносин між класами, соціальними групами, колективами, громадянами з приводу державної влади.

Формування сучасної правової системи України у відповідності з міжнародними, зокрема - європейськими правовими стандартами є процесом складним та багатofункціональним, а тому потребує глибокого наукового аналізу правової дійсності та вироблення концептуальних засад її функціонування та розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Батанова Н.М. Парадигма політичного права: доктринальні та праксеологічні аспекти. *Вісник Донецького національного університету ім. Василя Стуса*. Серія політичні науки. 2019. № 4. URL: <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/7583> (дата звернення 22.01.2024 р.).
2. Гільбург А.М. Політична та правова системи суспільства: співвідношення та взаємодія. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 26–30.
3. Гринюк Р.Ф. Правова держава: теоретико-методологічні проблеми співвідношення держави і права. *Держава і право: Збірник наукових праць*. Юридичні і політичні науки. Випуск 18. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. С. 30.
4. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства : *монографія*. Київ: «МП Леся», 2012. 400 с.
5. Рудакевич О. Культурні та ідеологічні засади національної моделі конституціоналізму. *Віче*. 2012. № 19. С. 12–15.

6. Панчишин А.В. Держава та політична система суспільства: деякі аспекти співвідношення. *Держава і право*. 2011. Вип. № 52. С. 79–85.
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
9. Оніщенко Н.М. Правова система ті інші соціальні системи: співвідношення та взаємозалежність. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 19. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. С. 12.
10. Француз А.Й. Співвідношення понять «політична система» та «політична структура» (правовий аспект). *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 25. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. С. 141.
11. Явір В.А. Політико-правова система крізь призму системного підходу. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 67. С. 34–39.